

Oversigt over historisk litteratur fra årene 1904—1907 vedrørende Sønderjylland.

Af Johannes Lindbæk.

Denne oversigt gør lige så lidt som de, der tidligere har været offentliggjorte i dette tidsskrift (1903 og 1906), krav på fuldstændighed. De der ønsker nærmere oplysninger om mere specielle æmner, henvises til de årlige litteraturfortegnelser, affattede af Alfred Krarup, der findes i „Dansk historisk Tidsskrift“, og til litteraturberetningerne i „Zeitschrift der Gesellschaft für Schleswig-Holsteinische Geschichte“ 1904—07. De sidste er affattede i en rolig og, når den nyeste tid fraregnes, upartisk tone af professor, dr. v. Fischer-Benzon i Kiel, der er særdeles vel kendt med danske forhold og sprog, et kendskab, der desværre synes at forsvinde hos de nyere tyske forskere. — Mindre anmeldelser og uddrag, dog sjældnere af bidrag fra dansk side, findes i „Die Heimat“.

Ligesom tidligere har jeg som regel ikke taget hensyn til de meddelelser om sønderjydske forhold, der ofte findes i „Højskolebladet“, så lidt som til de talrige beretninger om de to slesvigske krige i det nu ophørte ngeskrift „Vort Forsvar“, til levnetsskildringerne af Sønderjyder i „Dansk biografisk Lexikon“, „Salmon-

sens Konversationlexikon“ og „Allgemeine deutsche Biographie“, eller til de historiske artikler i „Sønderjydske Aarbøger“ og de skrifter, der er anmeldte sammesteds.

Endelig skal jeg overfor hr. professor v. Fischer-Benzon, der har taget anstød af min omtale af „Die Heimat“, bemærke, at det nævnte tidsskrift unægtelig ikke er værre end det meste af, hvad der ellers fremkommer af afhandlinger og særlig erindringer fra tysk side. Hvad der er indvendt mod det, gælder det meste af den moderne tyske historieskrivning, af lærde og ulærde —, at man fra den side ikke gør sig mindste anstrængelse for at forstå modpartens standpunkt, men går ud fra, at man altid selv har haft og har ret. Det er et forhold, som man med beklagelse må konstatere, og som er til største skade for en upartisk historieskrivning.

Af nye hjælpemidler til Sønderjyllands historie er ikke stort andet at nævne end en ny, praktisk indrettet, katalog over det slesvigholstenske landsbibliotek i Kiel og en meddelelse fra arkivar Hille i Slesvig om ordningen af akterne i landsarkivet ¹⁾.

¹⁾ G. Hille: Das Ordnen der Akten im Schleswiger Staatsarchiv (Z. d. Ges. f. Schl.-Holst. Gesch. XXXIV, 182--85).

Katalog der Schleswig-Holsteinischen Landesbibliothek. 1. Nachtrag für 1898 - 1906, bearb. von R. v. Fischer-Benzon. 1907.

O. Kähler: Zeitschriftenliteratur aus Schleswig-Holsteins Vergangenheit (Schlesw.-Holst. Zeitschr. für Kunst und Literatur I, 114—20).

Fra dansk side er „Danmarks Riges Historie“ bleven afsluttet med Neergaards fremstilling af tiden 1852—64, medens man fremdeles i høj grad savner en fyldestgørende skildring af Kristian IX's tid. — Ligeledes er „Dansk Biografisk Lexikon“ bleven afsluttet 1905. Redaktøren, rigsarkivar Bricka, døde 1903, og redaktionen af de sidste bind blev besørget af arkivsekretær Laursen og professor Steenstrup. Da værkets udgivelse har stået på siden 1887, og der ikke er kommet eller foreløbig vil komme supplementbind, må man andetsteds søge oplysning om de manglende. På grund af værkets noget for snævre plan savner man ligeledes de Sønderjyder, der er bleven voxne siden 1864. — En nyttig håndbog for adelshistorien er den nye udgave af det gamle adelslexikon fra 1813, som var blevet fuldstændig forældet og desuden fra begyndelsen havde mange slemme fejl. — Endvidere skal nævnes, at der ved siden af det ældre „Personalhistorisk Tidsskrift“ er kommet „Personalhistoriske Samlinger“, hvori der findes mange oplysninger om og stamtavler over familier fra hertugdømmerne, f. ex. Bissen, Bülow og Hiort-Lorenzen ¹⁾).

Fra tysk side har Sach udgivet 3die bind af sin skildring af hertugdømmet Slesvigs historie, hvori han går helt op til nutiden. En kritik og imødegåelse vil

¹⁾ Dansk biografisk Lexikon, afsluttet 1905 med Brickas biografi.

A. Thiset og P. L. Wittrup: Nyt dansk Adelslexikon. 1904.

Personalhistoriske Samlinger, udgivet af Th. Hauch Fausbøll.

formodentlig snart fremkomme i dette tidsskrift. Betegnende for ham er det, at skønt han mener, at skoleforordningen af 1888 har gjort mere skade end gavn, siger han dog, at den af hensyn til regeringens værdighed ikke kan tages tilbage. Værdifuldest er hans studier over de sproglige forhold i de sydligste dele af hertugdømmet ¹⁾).

Oldekop har udgivet en topografisk beskrivelse af hertugdømmet Slesvig. Prof. v. Fischer-Benzon har i stærke ord påvist dens utilstrækkelighed og videnskabelige ubrugelighed, og fra dansk side kan man kun slutte sig til denne kritik. Hverken i naturvidenskabelig, arkæologisk, sproglig eller historisk henseende tilfredsstillende den videnskabens fordringer, og følgen er, at man stadig må bruge Traps topografiske beskrivelse fra Frederik VII's tid ²⁾).

For Sønderjyllands ældste historie er ikke stort andet at nævne end en dygtig undersøgelse over guldhornene fra Gallehus, hvori en del af de gamle urigtige antagelser, f. ex. om dette stednavn, afvises ³⁾. —

¹⁾ A. Sach: Das Herzogtum Schleswig in seiner ethnographischen und nationalen Entwicklung. III. 1907. — Anm. af Joh. Steenstrup i Hist. Tidsskr. 8. R. I, 94 f.

Johann Friedrich Dücker: Bilder aus der Schleswig-Holsteinischen Geschichte. 2. Aufl. 1906.

Chr. Aug. Volquardsen. Aus schleswig-holsteinischer Geschichte. (28. Deutscher Juristentag zu Kiel 1906, 23 - 35).

²⁾ K. Oldekop: Topographie des Herzogtums Schleswig. 1906. — Jvfr. Zeitschr. der Ges. für. Schl.-Holst. Gesch. XXXVII, 482 f.

³⁾ Detlefsen: Die ältesten Nachrichten über den deutschen Norden (Die Heimat XVII, 1-8).

Efter Müllers og Neergaards store arbejde om Danevirke, der tidligere er omtalt i dette tidsskrift, synes man både fra dansk og tysk side at have sluttet sig til de resultater, de to nævnte forskere kom til ¹⁾. — En lille afhandling om Ansgar skal her kun nævnes, fordi det mærkelig nok er det første forsøg fra katolsk side på at skildre Ansgars liv ²⁾. — Kiesselbach har fortalt om den store rolle, som byen Slesvig i den ældre middelalder spillede i verdenshandelen; Østersøens varer bragtes over Slien til byen, førtes videre over land til Hollingsted og derfra ad Trene og Ejderen til Vesterhavet. Rester af denne mellemhandel fandtes endnu ned i 16. årh. Forfatteren kan ikke dansk og er næsten ukendt med dansk litteratur ³⁾.

Wilser: Die Wanderungen der Angeln und die Ortsnamen auf -leben (Deutsche Erde III, 104—07).

L. Andresen: Die goldenen Hörner von Gallehus (Die Heimat XVI, 217—27).

¹⁾ H. A. C. Philipsen und C. Sünksen: Das Danewerk in Geschichte und Sage. 2. Aufl. 1907.

R. Struck: Die Beziehungen des Limes Saxoniae und des Danewerks zur Topographie und Geologie ihrer Umgebung (Mittheil. d. geograph. Gesellschaft und d. Naturh. Museums in Lübeck (2. R. 21. H.)).

Meisner: Danewerk und Hedeby. Ein Rückblick auf vormittelalterliche Befestigungen (Zeitschr. für Ethnologie XXXVI, 675—97).

Helge Skovmand: Danevirke (Højskolebl. XXIX, 1543—54).

²⁾ H. Bihlmeyer: Der hl. Ansgar, Benedictinermönch, Erzbischof von Hamburg-Bremen und Apostel des Nordens (Studien und Mittheil. aus den Benedict. und Cisterc. Orden. 1904. 154—72).

³⁾ Kiesselbach: Schleswig als Vermittlerin des Handels zwischen Nordsee und Ostsee vom 9. bis in das 13. Jahrh. (Zeitschr. d. Ges. f. schl.-holst. Gesch. XXXVII, 141—167).

Et særdeles dygtigt arbejde over hertugdømmernes kirkehistorie til Reformationen skyldes professor v. Schubert, der desværre nu er forflyttet fra Kiel til Sydtyskland. I et slags program for sin bog betoner han den stærke forbindelse med Danmark og nødvendigheden af at kende danske kilder, og selv viser han et indgående kendskab til disse. En skarp kritik er et af hans hovedfortrin — han har tidligere givet et udmærket bidrag til Ansgars historie —, og forbindes med en flydende og letlæselig fremstilling. Jensen-Michelsens ældre bog er efter Schuberts forældet. Nationalt set er forfatteren naturligvis tysksindet og glæder sig over forbindelsen mellem Sønderjylland og Holsten, men hans resultater kan i det hele godt godkendes fra dansk side ¹⁾. — Den unge, tidlig afdøde, arkæolog Hertzsprungs afhandling om de danske klostre indeholder adskilligt af interesse om Sønderjyllands klostre, især nonneklostret i Slesvig og Løgum ²⁾.

En meget vigtig kilde til Sønderjyllands historie i middelalderen er registrene over Slesvig domkapitels og biskops ejendomme og indtægter. Registrene var tidligere delvis udgivne i Langebeks „Scriptores rerum Danicarum“, men efter dårlige håndskrifter og med mange fejl. Reimer Hansen og Willers Jessen

¹⁾ H. v. Schubert: Richtlinien und Aufgaben der schleswig-holsteinischen Kirchengeschichte (Schriften des Vereins für schlesw.-holst. Kirchengesch. 2. R. IV, 121 - 40).

— Kirchengeschichte Schleswig-Holsteins auf Grund von Vorlesungen an der Kieler Universität. Bd. 1. 1907.

²⁾ Ivar Hertzsprung: De danske klostres styrelse og økonomiske forhold samt klosterbygningerne i tiden 1202—1319 (Hist. Tidsskr. 7. R. V, 299—364).

har derfor gjort sig meget fortjente ved at give en udmærket udgave af kapitlets og biskoppens jordebøger, begge i den form, som de fik under biskop Claus Wulf (1429—74), samt af biskop Godske Ahlefelds jordebog fra 1509. Et udførligt sag- og stedregister samt et godt kort letter benyttelsen og gør udgaven til en uundværlig håndbog for enhver, der beskæftiger sig med Sønderjyllands topografi. Stednavnene er i registrene gengivne i den officielle tyske, meget tilfældige og urigtige form; udgaven selv viser, at navneformen i det danske generalstabsværk stemmer meget bedre med den historiske ¹⁾).

Sauermanns værk om Slesvigholstens døbefonter er tidligere omtalt i dette tidsskrift ²⁾). — Matthæi har søgt at vise, at nogle af Sønderjyllands ældste kirker i bygningsform går tilbage til de hedenske templer. Også rundkirkerne er han tilbøjelig til at sætte i forbindelse dermed ³⁾).

Det er vel kendt, hvor dårlig Hasses udgave af de slesvigholstenske middelalderlige aktstykker er. En række værdifulde rettelselser findes i det slesvigholstenske historiske tidsskrift ⁴⁾). — Af det danske Reperto-

¹⁾ Quellen zur Geschichte des Bistums Schleswig. Hrsg. von R. Hansen und W. Jessen. 1904 (Quellensammlung der Ges. für Schlesw.-Holst. Gesch. 6. B.).

²⁾ E. Sauermann: Die mittelalterlichen Taufsteine der Provinz Schleswig-Holstein. Lübeck 1904.

³⁾ A. Matthæi: Über die frühmittelalterliche Baukunst in Schleswig-Holstein (Schriften d. Vereins für schl.-holst. Kirchengesch. 2. R. III, 273—85).

⁴⁾ D. Detlefsen: Verbesserungen und Bemerkungen zu den schl.-holstein. Regesten und Urkunden (Z. f. Schl.-Holst. Gesch. XXXV, 242—51).

rium er et nyt hæfte udkommet med oversigt over, hvad der er bevaret af middelalderlige arkiver. For Sønderjyllands vedkommende er der af hertugarkivet før 1375 kun lidt tilbage, medens det efter 1375 er vel bevaret. Af biskops- og kapitelsarkiverne er der betydelige rester, mest i senere kopibøger, hvis indbyrdes forhold, som frembyder store vanskeligheder, er klargjort af Erslev. For Haderslev domkapitel fandtes endnu i begyndelsen af 19. årh. en kopibog, som siden synes at være forsvundet. Af klosterarkiverne findes det i Slesvig nonnekloster endnu bevaret, for Løgum har man en værdifuld brevbog, for Morkær mange breve. Af byarkiverne er næsten kun Slesvigs bevaret nogenlunde fuldstændigt, medens der findes betydelige rester af Flensborgs¹⁾.

I de seneste år har man begyndt at udgive de mange afskrifter fra Vatikanets arkiv, som var tilvejebragte ved et mangeårigt arbejde for Carlsbergfondens regning. Af denne udgave forelå 1907 to bind for tiden 1316—1431. De mange bidrag deri til Sønderjyllands historie er gengivne i omhyggelige uddrag af Reimer Hansen²⁾. — På de endnu utrykte pavebreve

R. Hansen: Weitere Verbesserungen und Bemerkungen zu den Regesten und Urkunden (Z. f. Schl.-Holst. Gesch. XXXV, 252—63).

¹⁾ Repertorium diplomaticum regni Danici mediævalis IV, 1. (Arkivoversigt).

²⁾ Acta pontificum Danica. Pavelige Aktstykker vedrørende Danmark 1316—1536. I. 1316—78., udg. af L. Moltesen. II. 1378—1431, udg. af Alfr. Krarup. og Johs. Lindbæk. 1904—07.

Reimer Hansen: Zur Geschichte des Bistums Schles-

har Joh's. Lindbæk bygget sin bog om pavernes forhold til Danmark 1448—1513. I denne tid gled Sønderjyllands kirke mere og mere bort fra den danske og fik lighed med de tyske kirker. I landskapitlerne kom flere og flere tyske kanniker, både Holstenere og folk længere sydfra. I modsætning til de andre danske stifter besatte paven her ofte kapitelspladserne med sine embedsmænd og tvang endda to gange sine „kurialer“ ind på bispestolen. Pengeudpresningerne fra pavelig side var større her end i det egentlige Danmark, og paverne regnede ofte Slesvig for at høre under ærkebisdommen i Bremen ¹⁾).

En anden vigtig kilde til Middelalderens historie er Nyrops udgave af gilde- og lavsskråer, hvoraf mange er sønderjydske — særlig interessante er de fra Flensborg. — Thisets fortsættelse af Henry Petersens værk om de danske adelige sigiller er ikke som dette ordnet efter tid, men efter de genstande, seglene fremstiller. Det er derved ofte lykkedes at påvise forbindelse mellem forskellige adelsslægter. Værkets smukke udstyr gør det til en prydelse for dansk historisk litteratur ²⁾).

wig im 14. Jahrhundert (Zeitschr. d. Gesellschaft für Schl.-Holst. Gesch. XXXVI, 170—90).

J. Lindbæk: Aktstykker til Oplysning om Slesvig Stifts Forhold til Kurien under Pave Alexander VI (Danske Magazin 5. R. VI, 178—85).

¹⁾ J. Lindbæk: Pavernes forhold til Danmark under kongerne Kristiern I og Hans. 1907.

²⁾ C. Nyrop: Gilde- og Lavsstraaer fra Middelalderen. I—II. 1895—1904.

A. Thiset: Danske adelige Sigiller fra det 15., 16. og 17. Aarhundrede. 1905.

E. F. S. Lund: Danske malede Portrætter.

Endelig skal nævnes, att Daenells fremstilling af Hansestædernes glanstid naturligvis indeholder meget om kampen om Sønderjylland ¹⁾). — Weber v. Rosenkrantz har, delvis støttet til Thiset, givet værdifulde oplysninger om slægterne Skinkel og v. Thienen samt om de adelsmænd, der faldt ved Hemmigsted 1500 ²⁾).

Stocks har leveret et ganske interessant bidrag til Reformationens historie i Sønderjylland; det viser sig, at adelen langt mere end i kongeriget var i stand til at modsætte sig kirkeforordningen ³⁾). — Den rene lutherske lære, der havde så varme tilhængere indenfor kongehuset, truedes henimod 1600 af Gottorpernes calvinske tilbøjeligheder, der tydeligt fremtræder i hertug Johan Adolfs kirkeordning for Aabenraa amt ⁴⁾). — Af

¹⁾ Daenell: Die Blütezeit der deutschen Hansa I—II. 1905—06.

²⁾ W. Weber v. Rosenkrantz: Beiträge zur Adels-geschichte I. Die Familie Schinkel (Zeitschr. der Gesellsch. für Schlesw.-Holst. Gesch. XXXVI, 1—78).

Samme forfatter: Beiträge zur Adelsgeschichte. II. Die Familie von Thienen (Zeit. der Ges. für Schl.-Holst. Gesch. XXXVII, 221—374).

Samme forfatter: Verzeichniss der bei Hemmingstedt gefallenen Ritter und Knappen nach zwei unveröffentlichten Gefallenenlisten (Zeitschr. für Schlesw.-Holst. Gesch. XXXV, 117—50, 277).

³⁾ H. Stocks: Die Geschichte der Kirchenpfründe und die Einführung der Reformation in Kappeln (Schriften des Vereins für schl.-holst. Kirchengesch. 2. R. IV, 1—35).

E. Michelsen: Hermann Tast, Vorkämpfer der Reformation in Schleswig-Holstein (Real-Encyclopädie für protestantische Theologie und Kirche. Bd. 10. 3. Aufl. 1907).

⁴⁾ Herzog Johann Adolfs Kirchenordnung für das Amt Apenrade von 1598. Publiziert von H. v. Schubert (Schriften des Vereins für schl.-holst. Kirchengesch. 2. R. IV, 34—48).

interesse for Sønderjyllands historie i 16. og 17 årh. er nogle personalhistoriske arbejder. Den senere bekendte norske slægt Astrup stammer fra Brøns sogn og kan føres tilbage til 1470. Af det gamle Brøns gives en morsom skildring¹⁾. — Fra Før stammer den både i Danmark og hertugdømmerne udbredte slægt Matthiessen, hvis stamfader, „den lykkelige Mathis“, var skipper i 17. årh.²⁾. — Ganske morsomme erindringer af en anden nordfrisisk skipper Paul Frercksen viser, hvor langt Nordfriserne kom omkring på deres sejladser, og i hvor høj grad de var afhængige af hollandsk forretningsliv og kultur³⁾. — Nogle andre bidrag til Nordfrislands historie har ikke været anmelderen tilgængelige⁴⁾. — 17. årh. var glanstiden for slottet Du-

¹⁾ F. C. Sommer: Slægten Astrup fra Nordslesvig gennem 500 Aar. 1905.

²⁾ H. C. Matthiessen: Chronik der Familie Matthiessen (Zeitschr. d. Ges. f. Schlesw.-Holst. Gesch. XXXIV, 131—70).

³⁾ Fr. Paulsen: Aus den Lebenserinnerungen des Grönlandfahrers und Schiffers Paul Frercksen (Z. d. Ges. f. Schl.-Hol. Gesch. XXXV, 76—116).

⁴⁾ M. Lensch: Jan Adriaansz Leeghwater und seine Beschreibung der grossen Sturmflut vom 11. Okt. 1634 (Mitteil. d. Nordfriesischen Vereins für Heimatkunde 1905—06 H. 3. 1—19).

P. Lauridsen: Der Kartograph Johannes Mejer, übers. von C. J. Jürgensen (Veröffentlichungen d. nordfriesischen Vereins für Heimatkunde. I, 21—125).

E. Michelsen: Die Kriege von 1657—1660 und der grosse Kurfürst in Schleswig-Holstein, besonders an unserer Westküste (Mitteil. d. Nordfriesischen Vereins für Heimatkunde 1905—06, 32—50).

Samme Forfatter: Die Kriege von 1657—60 und der

borg ved Flensborg, der gik tilbage til dronning Margrete, men blev forskønnet og forbedret under Frederik II. Kristian IV holdt ofte landdage og store fester på slottet. Senere forfaldt det og blev som så mange andre danske slotte nedbrudt i 18. årh. Dets sidste rester forsvandt dog først c. 1900¹⁾. — Ved samme lejlighed kan nævnes landsarkivar Hilles afhandling om en gammel strid mellem byen Flensborg og helligåndshospitalet om et stykke opfyldt land ved havnen. Striden står nu mellem byen og staten, og afhandlingen har således også aktuel interesse²⁾.

P. Lauridsen har skrevet en dygtig artikel om opgøret mellem Holsten-Gottorp og Kronen 1658. Artiklen er væsentlig bygget på en dagbog af den gottorpske råd Levin Claus Moltke og er som forfatterens produktion i det hele rig på nye ejendommelige synsmåder. — Kongerne og hertugerne havde siden 1586 været i bitter strid om forskellige ting, især om Slesvig bispestols gamle ejendomme, der lå lige op ad Gottorp. Under striden blev sindene stadig bitrere på begge sider, hertug Frederik III kastede sig i Sveriges arme og søgte efter den ulykkelige krig med Karl Gustav at udnytte Danmarks svaghed til det yderste. Hans fordringer gik langt ud over al rimelighed, men de blev da også kun delvis opfyldte. Efter mange hårde stri-

grosse Kurfürst in Schleswig-Holstein, besonders an unserer Westküste. I (Veröffentlichungen d. nordfriesischen Vereins für Heimatkunde I, 145–79).

¹⁾ R. Haupt: Das königliche Schloss zu Flensburg (Duburg). (Z. d. Ges. für Schles.-Holst. Gesch. XXXV, 56–75)

²⁾ G. Hille: Die Hof- und Hafengerechtigkeits der Stadt Flensburg (Z. d. Ges. für Schl.-Holst. Gesch. XXXV, 1–36).

digheder, der flere gange var ved at føre til fredsbrud, måtte hertugen opgive ophævelsen af fællesregeringen, da den slesvigholstenske adel med Frederik Ahlefeldt i spidsen stred imod, ligeledes en stor krigsskadeserstatning; han opnåede vel ophævelsen af kronens lenshøjhed over Slesvig — hvorved kongen blev tvungen til at fordre det samme for sin part —, men kronen bevarede en „hvilende lenshøjhed“, og „unionen“ mellem Danmark og hertugdømmerne blev opretholdt, hvorved man habede at kunne tøjle hertugernes svenskvenlige tilbøjeligheder¹⁾.

Som en slags fortsættelse har P. Lauridsen skrevet en hel bog om den danske kronens forhold til Slesvig mellem 1660 og 1671. Den er bygget på mange hidtil ukendte aktstykker, særlig fra det plønske arkiv, og går i sin fremstilling tilbage til det 16. årh., ligesom den har strejflys helt ned i det 19. årh. Den giver meget nyt, men er overvældende lærd og meget vanskelig at læse. — Dens hovedsynspunkt turde være følgende. Efter indførelsen af Enevælden 1660 havde kongen fået kronens fulde ret over Slesvig; dermed var de gamle lensrettigheder ophævede, og deraf fulgte, at den samme arveret kom til at gælde i Sønderjylland som i Danmark og Norge. Kongerne arbejdede i forhandlingerne med Gottorperne på at få dem til at gå ind på dette standpunkt, og det lykkedes efter flere vanskeligheder. Ved stændernes hylding af Kristian V 1671 lykkedes det at få dette anerkendt også fra deres side; kongedelen gik følgelig fra den tid i arv efter

¹⁾ P. Lauridsen: Holsten-Gottorp og Kronen 1658 (Hist. Tidsskr. 7. R. V, 1—99).

kongeloven, og når hertugdelen 1684 og 1721 blev forenet med kongedelen, var det givet, at hele hertugdømmet var en arveretlig enhed med kongerigerne. Hvis dette, som det synes, er bevist, er dermed grunden taget bort fra de slesvigholstenske påstande.

Mest nyt bringer fremstillingen af kongens forhold til de sønderborgske hertuger; de stod meget svagt overfor den enevældige konge og blev hårdt behandlede af ham. Den rigeste af dem, hertugen af Pløen, kunde dog under sin langvarige proces ved Wienerhoffet få dom mod kongen, og denne sluttede senere forlig med ham om Oldenburg. Ved dette forlig opnåede Pløen for sin linje, men ikke for de andre sønderborgske, en lensarveret til Slesvig efter kongestammens uddøen. Deraf følger altså, at Augustenborgerne ingensomhelst arveret havde til Slesvig. — Hr. Lauridsen har imødegået en række tidligere forskere, f. ex. A. D. Jørgensen; han påtaler i meget skarpe udtryk den uvederhæftighed i gengivelsen af aktstykkerne, der ofte findes hos de gottorpske, pløenske og senere de slesvigholstenske forfattere ¹⁾.

Det er interessant at se, at under inddragelsen af det gottorpske Slesvig 1684 og 1714 har præsterne vaklet mellem deres pligter overfor den gamle og den nye herre på en måde, der noget minder om præster-

¹⁾ P. Lauridsen: Slesvig og Kronen 1660—1671 (Afm. af Kr. Erslev i Hist. Tidsskr. 8. R. I, 95—97).

Helene Høhnk: Detlev von Ahlefeldts Gesandtschaftsjournal vom Jahre 1666. (Z. d. Ges. f. Schl.-Holst. Gesch. XXXVI, 79—169).

Aktstykker fra Johan Adolf af Pløns Archiv (Danske Mag. 5. R. V, 293—330).

nes forhold 1848 og 1864. De gottorpske præster rådspurgte flere tyske universiteter, om de kunde forsvare for deres samvittighed at aflægge troskabsed til kongen; enkelte steder som i Ejdersted tøvede de så længe som muligt¹⁾. Et par ganske morsomme levnetsskildringer af præster i den tyske del af hertugdømmet kan nævnes²⁾.

Den kirkelige vækkelse i hertugdømmerne går på en måde tilbage til den mærkelige sværmer Antoinette Bourignon, der på Kristian V's tid opholdt sig i Husum og Flensborg og stræbte at vinde tilhængere for sine halvpietistiske anskuelse, men blev forfulgt af øvrigheden³⁾. — Den egentlige vækkelsestid begyndte efter 1700, da brødremenigheden fik indgang i Sønderjylland. Et midtpunkt for den pietistiske bevægelse var Stepping præstegård, hvor der virkede to nidkære pietistiske præster, der stod i nær forbindelse med herrnhuterne og havde optaget herrnhuter i præstegården. En klage til regeringen over den ivrige indremission frugtede ikke, og under Kristian VII anlagdes

¹⁾ R. Hansen: Die Gewissensnot der Geistlichkeit im herzoglichen Teile Schleswigs 1684. (Schriften d. Vereins für schl.-holst. Kirchengesch. 2. R. III., 300—318, jvfr. 319—35).

²⁾ R. Hansen: Die Selbstbiographie des Propsten P. Petreius von Garding († 1745). (Schriften d. Vereins für schl.-holst. Kirchengesch. 2. R. III, 65—95).

Petersen: Aus dem Leben des Pastors Matthias Hench in Emmelsbüll (Schriften d. Vereins für schlesw.-holst. Kirchengesch. 2. R. III, 228—65).

³⁾ Lieboldt: Antoinette Bourignon in Schleswig-Holstein 1671—1676. (Schriften d. Vereins für schlesw.-holst. Kirchengesch. 2. R. III, 193—203).

så Kristiansfeld. — Allerede tidligere var den pietistiske bevægelse nået til København, bl. a. med den bekendte præst Enevold Ewald fra Højst, Johannes Ewalds fader. Sønderjyden Hans Adolf Brorson, om hvem der er udkommet en folkelig levnetsskildring, hørte som bekendt til de ypperste blandt pietismens mænd¹⁾.

Johan Ottosen døde, før han fik afsluttet sin håndbog over Nordens historie, hvis første og andet bind er omtalte i tidligere anmeldelser. Tredje bind er udkommet efter hans død, idet dr. P. Munch har skrevet slutningen fra 1844 til 1864 med en ganske kort kronologisk oversigt over de sidste årtiers begivenheder. Tredje bind står ikke fuldt på højde med de foregående og synes undertiden noget magert. Alligevel er „Vor Historie“ som helhed en meget for tjenstfuld håndbog²⁾.

I tilslutning til sin bog om Bernstorfferne og Danmark har dr. Aage Friis udgivet to store bind „Bernstorffske Papirer“. Det er ikke politiske aktstykker, men slægtens i det hele vel bevarede samlinger af privatbreve. Alligevel indeholder disse naturligvis på

¹⁾ Ad. Schulze: Abriss einer Geschichte der Brüdermission 190 .

Knud Høiberg: Om Brødremenighedens Virksomhed i Sønderjylland før Kristiansfeldts Anlæggelse (Kirk. Saml. 5. R. II, 611—24).

Samme Forfatter: Fra den religiøse Brydningstid i Aarene omkring 1725—50) Kirk. Saml. 5. R. III, 435—67).

H. Gravversen: Salmedigteren Hans Adolf Brorson (Folkelæsning Nr. 262. 1904).

²⁾ J. Ottosen: Vor Historie. III. Fra Holberg til vore Dage. Afsluttet af P. Munch. 1901.

grund af brevskrivernes stilling en rigdom også af politiske oplysninger, især om forholdet mellem de adelige og tyske kredse, som Bernstorfferne hørte til, og det Danmark, som de var med til at styre. De to foreliggende bind omfatter breve fra den ældre bernstorffske tid 1732—72. Et righoldigt register og stamtavler letter benyttelsen af den overordentlig vigtige brevsamling¹⁾.

Professor Edvard Holm har med utrættelig iver arbejdet videre på sit store livsværk og var (1907) nået frem til året 1791. Det er to perioder med et helt forskelligt præg, han har behandlet, den guldbergske stilstandstid og den store reformtids første afsnit. I den såkaldte guldbergske tid, der først efter 1780 med rette bærer dette navn, er det i begyndelsen væsentlig de store godsejere, der styrer, mænd af samme slags som før Struensee. De fleste af dem, især en mand som Schack-Rathlou, er meget uvillige til at indlade sig på reformer og står uden forståelse af det vigtige landbo-spørgsmål. Dette gælder selv om A. P. Bernstorff, der i denne tid har noget hårdt, strængt aristokratisk over sig. Efter 1780, da det var lykkedes enkedronning Juliane Marie og Guldberg at få Bernstorff styrtet, var Guldberg omtrent enerådende. Hans styrelse var alt andet end dygtig. Udadtil gjorde han Danmark næsten til en viljeløs vasal af Rusland, indadtil anvendte han urimelig mange penge på handelsforetagender, der ikke kunde lønne sig. Stædig og borneret, som han

¹⁾ Aage Friis: Bernstorffske Papirer. Udvalgte Breve og Optegnelser vedrørende Familien i Tiden fra 1750 til 1835. 1. Bd. 1904. 2. Bd. 1907.

var, vilde han ikke tage imod råd af nogen og betragtede alle andres meninger som „vind“; han opnåede at forøge statens gæld trods de gode tider. Hans bedste side er som kendt hans sans for det danske sprog; der begynder at opvoxe en national stemning og en uvilje mod det tyskeri, som man så længe havde lidt under. — De følgende 7 år hører til de interessanteste i vor historie. Det er A. P. Bernstorffs bedste tid; han har som førsteminister ubetinget herredømme over kronprinsen, der ellers ikke var let at lede. Under hans beskyttelse kan reformmændene, især brødrene Reventlow og Colbjørnsen tage kampen op mod de „gamle parykker“, især Schack-Rathlou, der vedblev at gøre modstand mod landboreformerne så længe som muligt; de unge sejrede efter hårde kampe, der blev fulgt med stor interesse af borgerskabet i byerne, der nu under pressefriheden kom ud af sin tidligere sløvhed overfor statens anliggender. Handelen blomstrede og gav velstand; regeringen blev mere og mere frisindet både i toldlovgivning og på åndelige områder. Men der er også mørke skygger i billedet. Bernstorff havde gjort Schimmelmann til finansminister, og han havde ikke ævnen til at give kongeriget et ordnet pengevæsen. Samtidig steg modsætningen mellem dansk og tysk. De tyske kredse i hovedstaden var vel nok de mest oplyste og fremskridtsvenlige, men de viste samtidig et overmod overfor alt dansk, der virker meget frastødende. (Bobé har nylig fremdraget en skarp satire over danske forhold, forfattet af Bernstorffs svoger Frederik Stolberg). — Hertugdømmerne styredes næsten hele tiden af A. P. Bernstorff som chef for Tyske Kan-

celli. Der blev foretaget vigtige reformer; fællesskabet blev hævet, og ved bortsalg af krongodserne tog man selv i den guldbergske tid meget mere hensyn til bønderne, end det var tilfældet norden for Kongeåen. Handelen gik fremad, og Flensborg blev en af de drifstigste og betydeligste byer i hele monarkiet. Og for pengevæsenet fik Schimmelmänn virkelig (1788) gennemført en reform, der blev af stor betydning og i en lang årrække sikrede hertugdømmerne gode finanser. Men det er mærkeligt at se, at Schack-Rathlou var betænkelig over denne finansforordning, fordi man ikke ordnede forholdene for hele monarkiet under ét, og fordi man let derved kom til at skabe en ny modsætning mellem hertugdømmerne og Danmark. Når man véd, hvor stor en rolle klagen over „prægravation“ fra dansk side spiller i Slesvigholsteinismens historie, må man indrømme, at Schack-Rathlou her var mere fremsynet end sine kolleger. — Bernstorff havde ingen sans for Sønderjyllands danskhed og mærkelig nok heller ikke for at forbedre de forviklede styrelsesforhold, som hertugdømmerne led under endnu i mange år ¹⁾).

Af Louis Bobés udgave af breve fra den reventlowske familiekreds er et nyt bind udkommet, hvis indhold synes noget spredt og tilfældigt, men som indeholder meget vigtige bidrag til tidens historie. Dette gælder således om brevene fra Schimmelmänn til hertug Frederik Kristian af Augustenborg, der er meget

¹⁾ E. Holm: Danmark-Norges Historie 1720—1814. 5. Bind (1772—1784). 1905—06. 6. Bind I. (1784—91). 1907.

L. Bobé: En tysk Satire over danske Stats- og Hofmænd 1784 (Hist. Tidsskr. 7. R. V, 388—96).

oplysende for begges karakter. Schimmelmann, hvis finansstyrelse var så lidet rosværdig, havde i andre henseender megen politisk indsigt; han havde et skarpt blik for kong Frederik VI's uheldige egenskaber og var en ivrig modstander af den militære ånd, der herskede efter A. P. Bernstorffs død. Hans kritik af kongen kommer igen i meget skarpere form i brevene fra Louise Stolberg til Sibylle Reventlow 1808—1813. Louise Stolberg var født på Kristianshavn og døde på Laland, men var dog så gennemtysk, at hun knap kunde læse dansk, slet ikke skrive det. Hun føler sig som Holstener og Tysk, er forbitret over Frederik VI's tilslutning til Napoleon, over hele den dårlige styrelse, bliver tilsidst så vred på Danmark, at hun udtaler ønsket om, at hele monarkiet må blive sønderlemmet. Og hun udtrykker sit had til „die Inseldänen“, særlig Københavnerne, på en meget utiltalende måde. Hun har her anslået strænge, som skulde lyde stærkere nogle få år senere. Adskillelsen mellem dansk og tysk åndsliv er allerede 1813 ved at være fuldbyrdet. — Som altid er udgaven forsynet med meget righoldige noter, men register savnes i høj grad. — Et lille bidrag, som samme forfatter har givet til Johannes Ewalds skolegang i Slesvig domskole, der dengang var yderst slet, kan nævnes¹⁾.

En anden interessant brevsamling er uddragene af

¹⁾ Efterladte Papirer fra den Reventlowske Familiekrede 1770 - 1827. Udg. ved L. Bobé. VII. Anm. af Aage Friis i Hist. Tidsskr. 8. R. I, 181—83.

Louis Bobé: Bidrag til Joh. Ewalds Livshistorie I. Skolegang (Pers. Tidsskr. 4. R. VI, 80—88).

breve fra forskellige mænd i København til Frederik VI's tidligere lærer Johan Bülow, der faldt i unåde 1793. Brevene giver mange træk til oplysning om datidens hof og hovedstad, men da korrespondenternes navne ikke kendes — i det mindste har udgiverne ikke gjort noget for at skaffe sig dem at vide —, er de meddelelser, de bringer, noget tvivlsomme. Som helhed giver de et meget ufordelagtigt indtryk af Frederik VI og hans hof¹).

Dr. Aage Friis har skrevet en stor afhandling om den paatænkte indlemmelse af Holsten i Danmark 1806, bygget paa en mængde mest ukendte aktstykker, som ved samme lejlighed aftrykkes. — Da det gamle tyske rige opløstes 1806, opfordrede Napoleon kronprins Frederik til helt at lægge Holsten ind under kongeriget, altsa f. ex. indføre kongelovens arvefølge og Kristian V's danske lov. I de danske kredse, som kronprinsen støttede sig til, særlig hos Møsting, havde man også mest lyst til at foretage en sådan fuldstændig indlemmelse, men modstanden blev for stærk. Den repræsenteredes dels af det slesvigholstenske ridderskab, hvis førere indenfor de højeste embedskredse var brødrene Bernstorff og Kr. Rantzau, dels af kronprinsens svoger hertug Frederik Kristian af Augustenborg, som med rette eller urette mente, at hans families arvekav der ved vilde blive underkendte. Det kom til bitre sammenstød indenfor statsrådet og til en meget skarp brev-vexling imellem kronprinsen og hans svoger, men kon-

¹) J. Clausen og P. F. Rist: Memoirer og Breve III. Fra Hoffet og Byen. Stemninger og Tilstande 1793—1822 i Breve til Johan Bülow til Sanderumgaard. 1906.

gen kunde ikke sætte sin vilje igennem, og i indlemmelsespatentet blev Holstens fuldstændige inkorporation ikke udtalt. De muligheder, der havde været for en kraftig dansk helstatspolitik, blev ladet ubenyttede. Ikke des mindre fik forhandlingerne deres store betydning for fremtiden. De gjorde kronprinsen mistroisk overfor hans rådgivere, som få år senere måtte gå af, og de fjærnede ham helt fra hans svoger. Under de senere slesvigholstenske stridigheder gjorde både Wegener og Slesvigholstenerne sig skyldige i illoyal benyttelse af aktstykket, og man må derfor være dr. Friis taknemlig for hans rolige og upartiske dom ¹⁾).

Dr. Thorsøe har fremdraget mindet om Kristian IX's fader hertug Vilhelm af Glücksborg, den første af familien Holsten-Beck, der efter århundreders forløb tog dansk tjeneste. Hertugen, der blev gift med Frederik VI's svigerinde, var en dygtig, loyal og tiltalende mand, der i mange henseender så klarere end kongen. Han havde f. ex. ønsket, at Danmark 1813 skulde gå imod Napoleon, og han indså' 1830, at man måtte gå over til friere forfatningsformer. Men allerede året efter døde han ²⁾).

Alkærsig har skrevet nogle fornøjelige afhandlinger om det smugleri, der i lange tider fandt sted ved Kongeaaen. Toldgrænsen mellem Danmark og hertug-

¹⁾ Aage Friis: Holstens Indlemmelse i Danmark i Aaret 1806 (Hist. Tidsskr. 7. R. VI, 1—107).

Samme Forfatter: Aktstykker og Breve vedrørende Holstens Indlemmelse i Danmark i Aaret 1806 (Danske Mag. 5. R. VI, 53—136).

²⁾ Alex Thorsøe: Hertug Vilhelm af Glücksb. 1907.

dømmerne opstod i 16 årh., oprindelig på grund af hertugdømmernes deling i en kongelig og en hertugelig del, hvis beboere havde meget forskellige toldsatsler. Danmark havde også senere betydelig højere kvægtold end hertugdømmerne, og man indrettede da først toldsteder ved hovedlandevejene, senere (1727) blev Koldingaa og Kongeaaen toldgrænse, som stadig blev undersøgt af toldridere. Trods de skrappeste forholdsregler — som brænding og optælling af kreaturerne — fik man ikke forhindret smugleriet, og den upraktiske måde, hvorpå man ordnede forholdene, forøgede det; Ribe hørte således til kongerigsk toldområde, skønt det lå syd for Kongeaaen, og følgen blev, at flertallet af byens indbyggere blev smuglere. Forholdet mellem tolderne og befolkningen var naturligvis yderst slet, og regeringens stilling til smugleriet var som regel præget af en svaghed, der undertiden afløstes af en meningsløs hårdhed. Således var der 1728 en stor smuglersag, hvor en kaptejn Muth optrådte som angiver og fik mange mennesker hårdt straffede. Mod slutningen af 18. årh. læmpedes forordningerne, men efter 1814 blev de igen skrappe, og i de dårlige tider gjorde de fleste toldbetjente sig skyldige i bedrageri. Først 1827 blev kvægtolden hævet, medens selve toldgrænsen, der også politisk set var et stort misgreb og bidrog meget til at fjerne Danmark fra Sønderjylland, først ophævedes efter Treårskrigen. Hvor indviklede forholdene kunde være ved grænsen, viser nogle optegnelser fra Vilslev sogn, der ligger på begge sider af Kongeaaen¹⁾. —

¹⁾ S. Alkær sig: Toldgrænsen mellem Nørre- og Sønderjylland (Saml. t. jydsk Hist. og Topogr. 3. R. IV, 98—174).

Også nogle bidrag til de „8 sognes“ historie — den 1864 til Danmark afstæede del af Sønderjylland — har kulturhistorisk interesse; sognene var jo rent dansk-talende, men dog førtes både kirkeregnskaber og til dels kirkebøger på tysk¹⁾.

Schnittgers' fornøjelige erindringer fra det gamle Slesvig er udkommet i en ny, betydelig forøget udgave. Den indeholder mange spredte træk til byens historie, således nydelige minder (på plattysk) „fra min onkels hus“. Helst dvæler forfatteren ved de gode gamle tider som ved Karl af Hessen, der i næsten 70 år boede i byen. Overfor Danmark er tonen i det hele mådeholden; således viser han fuld hønnør mod de danske soldaters tapperhed i slaget ved Slesvig og dømmer ikke særlig skarpt om sit bysbarn Bissens overgang til Danmark. Når man kommer ned til kampårene, hører upartiskheden naturligvis op; at Schittgers ikke har mindste forståelse af Hjort-Lorenzens optræden, er noget, man ikke kan undres over. De danske embedsmænd mellem krigene elsker han ikke, og han anfører nogle hårrejsende, men desværre vistnok sande, prøver på politimester Aug. Jørgensens smålighed; alligevel mis-

S. Alkærsig: En Smuglerhistorie fra 1729. (Fra Ribe Amt 1905, 90—117).

Samme Forfatter: Fra den store Smuglertid (Fra Ribe Amt 1907, 124—56).

J. B. Høyer: Sognepræst Knud Langs Optegnelser om Vilslev og Hunderup Sogne (Saml. til jydsk Hist. og Topogr. 3. R. IV, 38—97).

J. Madsen: Vilslev i det 19. Aarh. (Fra Ribe Amt 1905, 27—68).

¹⁾ P. Eliassen: Fra de 8 Sogne. Bidrag til Tyrstrup Herreds Historie (Vejle Amts Aarbøger 1907, 69—133).

billiger han, at embedsmændene blev udjagne efter Danevirkes fald ¹⁾).

Der foreligger et par mindre bidrag til Kiel universitets historie, en række breve mest fra professorer til hertug Frederik Kristian, hvoriblandt brevene fra før 1800 endnu viser stor hengivenhed for Danmark, medens den særlig slesvigholstenske patriotisme fremtræder stærkt i de senere. Endvidere et par hidtil utrykte artikler af professor Hegewisch, Dahlmanns svoger, som i 1830 dannede en slags bro mellem Lornsen og Slesvigholstenerne af den ældre retning. Hegewisch udtalte ønsket om en notabelforsamling og klagede over embedsmændene, men hans artikler blev stansede af censuren og henlagte ²⁾). Nogle breve fra grev Otto Moltke fra 1830 viser den ængstelse, man i regeringskredsene nærrede for den af Lornsen rejste bevægelse, men giver ikke noget særlig nyt ³⁾). — Dr. P. Munch har givet en populær skildring af den politiske og nationale væk-

¹⁾ U. N. Schnittgers: Erinnerungen eines alten Schleswigers. Neu herausg. von H. A. C. Philipson. 1904.

H. Stemann: Minder fra Biskop Hertz' Tid (Fra Ribe Amt 1906, 1—32; 1907, 1—36).

²⁾ Kieler Professoren-Briefe. Mitgeteilt von Hans Schulz. (Zeitsch. der Gesellsch. für Schl.-Holst. Gesch. XXXVI, 257—70).

J. Ostenfeld: Et Par utrykte Artikler af Prof. Fr. Hegewisch (Sept. 1830). Hist. Tidsskr. 8. R. I, 300—06.

³⁾ Briefe des Grafen Otto Joachim Moltke an den Kanzler Cay Lorenz Brockdorff aus dem Jahre 1830. (Zeitschr. d. Gesell. für Schlesw.-Holst. Gesch. XXXIV, 171—77).

Ein Brief U. J. Lornsens, mitgeteilt von J. H. Eckhardt (Z. d. Ges. für Schl.-Holst. Gesch. XXXVI, 297—98).

kelse i Danmark efter 1830. På grund af den rolige og upartiske tone kan dette lille skrift i høj grad anbefales som håndbog. Det er senere bleven efterfulgt af en fremstilling af Frederik VII's tid¹).

Interessante bidrag til 40ernes historie giver baron Löwensterns brevveksling. Han var dansk gesandt i Wien og stod Metternich nær. Hans følelser overfor Frederik VI var meget varme, medens han stillede sig tvivlende overfor Kristian VIII. Da det åbne brev udstedtes 1846, misbilligede han det og indberettede stadig til Reventlow-Criminil, at Metternich delte hans følelser. Ligeledes misbilligede han „daniseringen“ af Slesvig og mente, at man var altfor eftergivende overfor det danske parti. I sine sidste breve kommer han med så skarpe udtalelser som, at man ikke kan stole på oprigtigheden af kongens ord, så længe han behandler hertugdømmerne som uartige børn, og han ønsker kun den løseste forbindelse mellem Danmark og hertugdømmerne. 1847 trak han sig tilbage og døde nogle år efter krigen²). — En fremstilling fra tysk side af stænderforsamlingen i 1844 giver en del uddrag af forhandlingerne, men er overordentlig farvet og partisk. Det danske stand-

¹) P. Munch: Det danske politiske og nationale Gennembrud efter Julirevolutionen (1830—48). (Videnskabeligt Folkebibliothek. Folkeuniversitetsrække Nr. 4). 1904.

Samme Forfatter: Danmark under Frederik VII. I. 1848—54 (Grundrids ved folkelig Universitetsundervisning Nr. 87). 1904.

[Samme Forfatter: Danmark 1848—1864. 1909].

²) Zur Geschichte der Jahre 1839—47; Briefe des Gesandten Baron (Georg Heinrich) v. Löwenstern und anderer. (Zeitschr. für Schlesw.-Holst. Gesch. XXXV, 213—37).

punkt gør forfatteren sig slet ingen umage for at forstå ¹⁾).

Interessante, men meget ondsindede bidrag til hofets historie, særlig om Frederik VII's ungdom, gives i generaladjutant Carl Ewalds optegnelser, der er bearbejdede af hans søn og sønnesøn. Prinsens upålidelighed og tilbøjelighed til sindssyge belyses gennem mange morsomme anekdoter ²⁾). — Oplysninger om forholdene i Flensborg i 1840erne findes i Elfride Fibigers erindringer. Hendes fader (Müller) var i nogle år overtoldinspektør i Flensborg og hørte til de mest ansete danske embedsmænd. Forfatterinden skildrer Flensborg i den endnu nogenlunde rolige og idylliske tid, hvor danske og tyske godt kunde omgås, selv om de højere kredses omgangssprog var overvejende tysk. Faderen stod sig ikke godt med sin foresatte, den bekendte embedsmand Francke, og havde tidlig mistanke til hans loyalitet. Efter den første slesvigske krig havde den danske regering tænkt paa at anvende Müllers tjeneste i Flensborg, hvorfra han var bleven forflyttet nogle år før 1848, men det blev ved tanken ³⁾). — H. Ploug har begyndt en stor levnetsskildring af sin fader Carl Ploug; foreløbig går den kun til 1848. Den bringer

¹⁾ H. E. Hoff: Die schleswigsche und die holsteinische Ständerversammlung von 1844 im Kampfe für die alten Landesrechte (Heimat XV, 60 - 65, 83 - 88, 111 - 15, 154 - 61.

²⁾ Theodor Ewald og Herman Frederik Ewald: En Slægts Historie gennem et Aarhundrede. I. Bidrag til Frederik VII's Ungdomshistorie. 1905. II. 1. Fra Christian VIII's Tid. 2. H. F. Ewalds Livserindringer. 1905.

³⁾ Elfride Fibiger: Kulturelle og historiske Tidbilleder. Barndoms- og Ungdomserindringer. 1904.

meget nyt stof, men er måske vel meget formet som et forsvarsskrift for faderen. Således giver forfatteren et forsvar for Ejderpolitikken, som man har vanskelig ved at godkende. Derimod fremhæver han sikkert rigtigt, at Carl Ploug havde ret i sin strid med Ørsted om det slesvigholstenske spørgsmål og et klart blik for Slesvigholstenernes statsopløsende tendenser, medens Ørsted var blind derfor og i det hele optrådte så vagt, at han høstede stor sympati i hertugdømmerne¹⁾.

Christoph v. Tiedemann har udgivet sine erindringer, der er af særlig interesse for den slesvigholstenske udvikling og tillige er så velskrevne og fulde af så gode iagttagelser, at man let forstår den store opmærksomhed, som bogen har vakt. Forfatterens fader var landinspektør og en meget dygtig landmand i marskeguene nord for Ejderen. 1842 blev han medlem af den slesvigske stænderforsamling og optrådte som en af de mest fanatiske fjender af Danmark. Særlig fremdrog han den såkaldte „prægravation“ overfor hertugdømmerne og hævdede, at Danmark havde bedraget disse for mange penge, i så skarpe udtryk, at han blev tiltalt for majestætsfornærmelse. I årene før 1848 virkede han åbenlyst for at løsrive hertugdømmerne. Sønnen vil — stærkt overdrevet — gøre sin fader til Slesvigholstenernes egentlige fører. Faderen var meget virksom i krigsårene og døde af sorg over, at oprøret blev knust. Blandt hjemmets omgangsvenner var Hans Helgesen, som omtales med stor sympati; forfatteren beklager, at prinsen af Nør nægtede at bruge hans

¹⁾ H. Ploug: Carl Ploug. Hans Liv og Gerning. I. 1813—48. 1905.

tjeneste i krigen og derved drev ham over på dansk side. Helgesen bevarede sit venskab overfor familien og viste den efter 1850 store tjenester. — Christoph v. Tiedemann begyndte som sin fader som ivrig Slesvig-holstener. 1864 var han med til at fordrive de danske embedsmænd fra Stapelholm og blev selv landfoged. Med synlig henrykkelse fortæller han om de udskjelser, som befolkningen begik overfor embedsmændene og de få dansksindede. Men han var mindre idealistisk end faderen og gik hurtig over på preussisk side, blev benyttet i embedstjenesten og trådte kraftig op både mod det danske parti og sine tidligere meningsfæller. Betegnende er det, at han er yderst forbitret over Hausen-Grumbys tilnærmelse til de danske førere 1865¹⁾.

Meget utiltalende virker erindringer af en gammel dame, hvis fader (Lorenzen) var præst i Adelby ved Flensborg og i nær forbindelse med den hertugelige familie. Faderen var så fanatisk, at han erklærede ikke at forstå dansk, skønt hans sognefolk var overvejende dansktalende; han blev efter krigen landsforvist og ansat i Lüneburg. Hans eneste søn faldt ved Bov. De bitre ungdomserindringer har gjort hans datter særlig hadefuld. Hun fortæller de utroligste røverhistorier om plyndringer og udskjelser fra de danske soldaters og officerers side — kun Schleppegrell finder

¹⁾ Christoph von Tiedemann: Aus sieben Jahrzehnten. Erinnerungen. Bd. 1: Schleswig-Holsteinische Erinnerungen. 1905.

H. E. Hoff: Aus sieben Jahrzehnten (1800—1870). (Die Heimat XVI, 274—78, 287—99).

J. Fr. Dücker: Eine interessante Persönlichkeit aus den Jahren der Erhebung (Die Heimat XVII, 82—87).

nåde for hendes øjne. De svenske soldater, der var i indkvartering i præstegården 1849—50, får ikke noget bedre ord på sig, medens det sikkert vil glæde Nordmændene, at deres landsmænd var „feine, gebildete Leute“. De danske embedsmænd mellem krigene kaldes „die zweifelhaftesten Gesellen“, og danske kan næppe nævnes uden et ukvemsord. Betegnende nok slutter bogen med en opfordring til den tyske regering om at gå kraftig frem mod de danske i Nordslesvig ¹⁾).

P. Vedel har givet bidrag til Monrads biografi, støttet på utrykte kilder. Desværre har han ikke behandlet årene 1848—64, hvor Monrads egentlige politiske gærning falder. — Det har sin interesse, at Monrad før 1848 var bestemt helstatsmand og ønskede alle landsdelenes sammensmæltning til en fast enhed, dog med frihed for de to nationaliteter ²⁾. — L. Schrøder har i sin bog om den nordiske folkehøjskole givet gode bidrag til Rødding højskoles historie og fortalt både om de lovende begyndelsesår i 40erne, hvor Flor en tid ofrede sin videnskabelige virksomhed for at være forstander, og om de svære år i 50erne. Det er sørgelig betegnende for de nationalliberale, at de ikke havde blik for skolens betydning, men mente, at den var overflødig, efter at man havde faet sprogreskripterne. Redaktør Godske Nielsen ved „Dannevirke“ kæmpede ivrigt mod højskolen, særlig efter at Høgsbro var bleven dens forstander; Monrad formindskede skolens stats-

¹⁾ Erinnerungen einer alten Schleswig-Holsteinerin. 1907.

²⁾ P. Vedel: Bidrag til Monrads Biografi (Tilskueren 1904, 38—53, 223—42, 374—89, 710—24, 957—74; 1905, 393—406, 551—68, 964—84).

tilskud, da Høgsbro havde sluttet sig til Venstre. Schrøder selv kom til skolen kort før 1864 og måtte forlade den snart efter krigen¹⁾.

Samtidig med Kasinomødet i marts 1848 var der et stort folkemøde i Viborg, hvorom en afhandling af Heise giver nærmere underretning. Allerede fra januar holdtes der møder i forskellige jydsk byer, hvor man udtalte ønsket om en fri forfatning. Der er nogen forskel på de jydsk ønsker og dem, der samtidig udtaltes i København; Jyderne var mere nationale end liberale, mere ivrige for lighed end for frihed. I marts trådte dog det liberale synspunkt stærkt frem, og det blev omtrent enerådende ved folkemødet i Viborg, hvor der mødte ansete mænd fra hele Jylland. Uafhængigt af Kasinomødet vedtog man udtalelser om indkaldelse af en nationalforsamling og dannelse af en folkevæbning. De ledende talere ved denne lejlighed var Vilh. Birkedal, redaktør Rée og prokurator Jespersen, der alle blev valgte ind i den deputation, der skulde sendes til kongen for at overbringe mødets ønsker. Den blev venlig modtaget af ham, men kom ikke til at spille nogen synderlig rolle. Derimod viste der sig senere i Jylland en stærk offervillighed, blandt andet ved dannelsen af en folkevæbning, som dog ikke kom til at betyde noget i krigen²⁾. — Professor Ussings efter-

¹⁾ Ludvig Schrøder: Den nordiske Folkehøjskole. 1905.

Samme Forfatter: Minder fra Kjøbenhavn, Rødding og Askov i Søkstjerne (Gads danske Magasin 1907, 417—30).

Mindeblade om Cornelius Appel. Kolding. 1905.

²⁾ A. Heise: Folkemødet i Viborg den 22. og 23. Marts 1848 (Saml. til jydsk Hist. og Topogr. 3. R. V., 369—462).

ladte erindringer viser, at han var ivrig nationalliberal og forsvarede dette partis fremgangsmåde. 1848 meldte han sig som frivillig, men blev ikke antaget. Derimod forsøgte han sig som diplomat og rejste til Frankrig og England for at virke for den danske sag, men med afgjort uheld; i Paris kendte man ikke synderlig til begivenhederne heroppe og var snarest slesvigholstensk sindet ¹⁾. — En fremstilling fra østrigsk side af Tysklands historie 1849—71 er helt igennem bygget på Sybel og indeholder et lige så skævt billede af den dansk-tyske strid som hans ²⁾.

S. Hansen har påvist, at den mærkelige panik i 1848, som kaldes den jydsk slavekrig, er opstået i Vejleegnen af tilfældige grunde, nærmest ved misforståelse af en indkaldelsesordre ³⁾. — Oberst Liljefalk har gjort skarp indsigelse mod den måde, hvorpå dr. Munch i „Vor Historie“ har fremstillet de slesvigske krige, og har med ringe grund beskyldt ham for at være uvederhæftig og partisk ⁴⁾. — Nogle mindre bi-

¹⁾ J. L. Ussing: Af mit Levned. Udgivet af hans Sønner. 1906.

²⁾ H. von Zwiedineck-Südenhorst: Deutsche Geschichte von der Auflösung des alten bis zur Errichtung des neuen Kaiserreichs. 3. Bd. 1904. (1849—71).

³⁾ S. Hansen: Den jydsk Slavekrigs Begyndelse (Vejle Amts Aarbøger 1905, 171—92).

Mere fra Slavekrigen. I, H. Kau: Fra Gadbjerg og Lindeballe Sogne. II, Sine Godskenen: En Præstegaard under Slavekrigen (Vejle Amts Aarbøger 1906, 39—64).

⁴⁾ Åx. Liljefalk: En Indsigelse mod Dr. Munchs Fremstilling af de slesvigske Krige i „Vor Historie“ (Højskolebl. XXX, 210—16, jvfr. 351—54).

P. Munch: De slesvigske Krige i „Vor Historie“ (Højskolebl. XXX, 279—84; 386—87).

drag til krigens og krigsårenes historie kan nævnes. Mest interesse har nogle erindringer fra deltagere i krigen, således fra nuværende oberst N. P. Jensen, der deltog i den som frivillig og blandt andet fortæller om de danske soldaters plyndring af Gråsten slot, endvidere både fra dansk og tysk side af menige, som begge tager krigen meget roligt og forstandigt og langt fra er grebne af den fanatisme, der fandtes i de højere stænder¹⁾. — Nogen interesse har en prædiken, som

¹⁾ Axel Liljefalk: Lidt om Tildragelserne i Vejle Amt, særlig omkring Kolding, under første Krig (Vejle Amts Aarbøger 1906, 153—71).

Aus den Erinnerung eines alten Kampfgenossen von 1848 - 1851. Nach den Mitteilungen von Klaus Huss, aufgezeichnet von Chr. Delfs (Die Heimat XIV, 167—70, 185—92, 285 - 90).

Bertheau: Das Herzogtum Lauenburg und die deutsche Frage in den Jahren 1848—50 (Archiv d. Vereins f. d. Gesch. des Herzogtums Lauenburg VIII. 1, 41—74; 2, 1—48).

Uddrag af Feltmarskal Moltkes Breve til hans Familie (Vort Forsvar Nr. 671).

En frivillig svensk Læge (J. M. Flyborg)s Dagbog for 1850 (Vort Forsvar Nr. 663—65).

B. Schöldström: Svenskarne under Dannebrogen 1848—50 Tillägg (Personhist. T. VII, Bilaga). 1905.

O. Silverstolpe: Några minnen från en svensk officers deltagande i dansk-tyska kriget 1848. 1905.

Bidrag til 17. Bataillons Historie 1657—1907. 1908.

Leo Tscherning: Breve fra 1848. Uddrag af Breve og Dagbogsoptegnelser af Eleonore Tscherning (Det ny Aarhundrede. Første Aarg. II, 411—19).

Niels Peter Sørensen (Høstenkøb): Minder fra den første sønderjydske Krig (Vort Forsvar Nr. 686—88, 690—93).

N. P. Jensen: En Frivilligs Erindringer. Fra Flensborg til Bov (Ill. Tid. 48. Bd. Nr. 39—44).

pastor Simonsen fra Husby holdt i Kiel på et tidspunkt, hvor oprørets nærførestående undertrykkelse var sikker¹⁾.

Om tiden mellem krigene foreligger ikke meget nyt. Dog kan man nævne en levnetsskildring af den bekendte pastor Leth, der imellem krigene var diakon i Aabenraa og havde den vanskelige opgave at vække den åndeligt døde befolkning til national bevidsthed. I det hele kom han godt ud af det med sin menighed og opnåede at få mange trofaste tilhængere. Han blev forflyttet til Sjælland 1863²⁾. — Chaberts erindringer fra drengearene i Slesvig by er en slags supplement til Schnittgers tidligere nævnte bog. Stemningen i byen overfor de danske embedsmænd var oprindelig nogenlunde fredelig, og de kunde godt omgås med byens borgere, men op imod krigen blev forholdene mere og mere spændte, og ved bortrejsen 1864 var der ingen af den tidligere omgang, der vilde sige farvel³⁾.

Som et slags jubilæumsskrift om 1864 kunde man betragte de hæfter af Neergaards „Under Junigrund-

¹⁾ Simonsen: Eine Betstunde aus der Zeit der höchsten Not (11. Dec. 1850) (Schriften d. Vereins für schl.-holst. Kirchengesch. 2. R. III, 384-93).

Thusnelda Kühl: Hugo Harring, der Friese. 1906.

²⁾ J. Mølgaard: Andreas Peter Martin Leth (Høj-skolebladet XXXI, 720-31, 754-63, 842-46, 899-910, 937-46).

³⁾ Chabert: Erindringer fra Drengearene i Slesvig (Dansk Tidsskr. 1906, 557-68).

P. Andræ: Andræ og hans Opfindelse Forholdstalsvalgmaaden 1905 Fortsættelse. 1907.

S. E. Svendsen: En gammel Postmands Erindringer og Betragtninger. Bidrag til den nyere Tids Posthistorie (1855-1900) 1907.

loven“, der udkom 1904. Med ubarmhæjrtig klarhed afslører de den utrolige række fejlgreb, der blev begået fra vor side før og under krigen. Der falder et tungt ansvar på Hall for den sangvinske letsindighed, hvormed han afviste alle opfordringer fra de neutrale magters side til at tage Novemberforfatningen tilbage. Han vidste i dec. 1863, at der ikke var hjælp at vente fra nogen kant, „han så afgrunden åbne sig for sine fødder og styrtede sig deri“. Rådvidhed og vaklen findes hos hans ministre og for resten hos hele partiet. Ligeså tungt bliver Monrads ansvar, at han påtog sig at danne regeringen uden at have noget program og uden fremragende mænd i sit ministerium, at han lod de Meza falde og derved skabte utryghed hos hæren, at han i februar afviste en evropæisk kongres, skønt tidspunktet havde været meget gunstigere, end det senere blev, at han hindrede Dybbøls rømning og endelig lod Londonerkonferencen gå fra hinanden¹⁾.

¹⁾ N. Neergaard: Under Junigrundloven. 30—34. Lev. Louis de Geer: Minnen. I—II. 1906.

C. O. Arcadius: Louis de Geer. Et stykke ur 19de seklets historia. 1906.

Cecilia Bååth-Holmberg: Skaldedrömar och skaldepolitik. Emil von Qvanten och hans tid (Svenskt folkbibliotek II, 2).

Th. Rein: Emil von Qvanten som politiker (Finsk Tidsskr. 62. Bd. 144—51).

M. Jähn: Feldmarschall Moltke. I—II. 1906.

Paul Matter: Bismarck et son temps. II. 1862—70. 1907.

A. Thorsøe: Kong Christian IX. 1905.

Alex. Thorsøe: Kong Christian IX. 2. Udg. 1906.

P. Munch: Kristian IX's Tid (Det ny Aarhundrede, 3. Aarg. I, 541—49).

Om selve krigen foreligger der mange nye bidrag både fra dansk og tysk side. Liljefalk og Lütken har givet en folkelig fremstilling af krigen og derved støttet sig både til generalstabsværkerne og til mundtlige meddelelser fra deltagere i kampene. Fremstillingen er letfattelig, og bogen er forsynet med mange billeder, bl. a. med de bekendte tegninger til „Illustreret Tidende“¹⁾. — Daniel Bruun har samlet en række spredte bidrag til krigens historie. Der er nogle personlige erindringer og dernæst optegnelser af andre, der spillede en rolle før og i 1864. Således af general Kauffmann, der en tid var amtmand i Holsten, hvor befolkningen i det hele var loyal og venligsindet, i al fald de lavere stænder. Med stænderforsamlingen stod han sig derimod dårligt, og han blev da forflyttet som gesandt til Frankfurt. Senere kom han til at tjene under de Meza og har af dennes ledelse af krigen givet en ond-sindet og sikkert fortegnet skildring. Endvidere er der Wörishöffers optegnelser fra det meget loyale Lauenburg, optegnelser af amtmand v. Rosen i Flensborg, særlig om hans sammentræf med Wrangel, etc. Hele samlingen er meget righoldig, men virker noget spredt og uordnet²⁾.

V. Pingel: Efter Kong Christian IX's Død (Tilskueren 1906, 189—96).

H. M. Kong Christian IX. Et Mindeskrift. 1—2. Opl. 1906.

Edv. Holm: Mindetale for Kong Christian IX (Aarb. for nord. Oldk. 2. R. XXI, I—XVII).

¹⁾ A. Liljefalk og O. Lütken: Vor sidste Kamp i Sønderjylland fortalt for Folket. 1904.

²⁾ Daniel Bruun: Fyrretyve Aar efter. Særtryk af Berlingske Tidende. 1904.

Om de Mezas optræden under felttoget, særlig om tilbagetoget fra Danevirke, har der været en polemik mellem krigshistorikerne Liljefalk og N. P. Jensen. Den første hævdede, bl. a. med støtte i Kauffmanns ovennævnte optegnelser, at de Meza aldeles ikke var sin post voxen og bl. a. ikke kendte noget til stillingen, endvidere, at tilbagetoget var forhastet. N. P. Jensen forsvarer både de Meza og tilbagetoget. Spørgsmålet er ikke let at afgøre for en ikke-fagmand, men at N. P. Jensen har ret, ser dog sandsynligst ud ¹⁾. — Et forsvarsskrift, som de Meza selv har udarbejdet, men aldrig kom til at udgive, har i denne forbindelse interesse ²⁾.

Iøvrigt er der fremkommet mange mindre artikler og optegnelser fra folk, der selv har oplevet krigsåret. De tilhører alle samfundsklasser og udgør et godt supplement til Karl Larsens bekendte udgave. Der er erindringer fra civile embedsmænd som daværende adjunkt Helms i Ribe, der skildrer den triste stemning hos beboerne af denne grænseby, da de flygtende danske

¹⁾ Axel Liljefalk: De Meza i 64 (Gads Danske Mag. 1906—07, 924—28).

N. P. Jensen: General de Meza i 1864 (ibid. 999—1005).

Axel Liljefalk: do. (Gads Danske Mag. 1907—8, 71—72).

N. P. Jensen: do. (ibid. 152—55).

²⁾ Leo Tscherning: De Meza i 1864 (Det ny Aarh. 1904, 288—94).

Samme Forfatter: Breve fra 1864. Uddrag af Breve fra Oberstinde Tscherning til hendes Broder, Proprietær Lützow (Det ny Aarhundrede 1904, I, 651—56; II, 36—39).

Th. Graa: Fra 1864 (Gads danske Mag. 1906—07, 709—12).

embedsmænd rejste igennem Ribe og snart fulgtes af tyske tropper; det har sin interesse, at Ribe en tid postalt blev indlemmet i Slesvig, så fjenderne har måske tænkt sig at kunne drage grænsen ved kongeåen. — Daværende fuldmægtig Wulff i Viborg fortæller om forholdet til den fjendtlige besætning, der i reglen var godt, selv om det kunde komme til sammenstød, som da fuldmægtigen og et postbud en gang gennempryglede to fulde tyske soldater. Byens borgmester viste en sjælden fast og værdig holdning overfor de fjendtlige officerer. — Mange af de civile embedsmænd blev som bekendt arresterede efter Wrangels ordre og førte til Kolding eller Rendsborg; der er udgivet optegnelser om en toldkontrollør Godskesen i Varde, der flere gange blev arresteret, fordi han var mistænkt for spioneri. — En officer (Bodenhoff) fortæller om en rejse mange år efter krigen fra Danevirke til Als og kommer derved med en del personlige erindringer og ræsonnementer om krigens gang. — En borger fra Fredericia (Bønne-lycke) beretter om panikken og skrækken blandt byens befolkning efter Danevirkes fald. Han som mange andre flygtede bort straks efter og forsøgte at passe sin forretning fra Fyen, men blev senere nødt til at vende tilbage. Stemningen var meget trist, især i efteråret 1864, da det trak ud med at få sluttet fred. Befolkningens forhold til den østrigske garnison var, som det berettes fra mange andre steder, godt; man havde en fornemmelse af, at Østrigerne havde danske sympatier. — Et af de få oplivende momenter i krigen var som bekendt, at det lykkedes at fange nogle preussiske husarer ved Vorbasse. Sognefoged Hansen i Gesten, der havde

givet de danske soldater underretning, blev i den anledning fængslet og mishandlet på den mest oprørende måde, så at han havde mærker deraf hele sin levetid. — Endelig er der erindringer af et par jævne fynske almuesmænd, der tog krigen og dens besværligheder ligefremt og selvfølgelig og opfattede fjenderne som medmennesker. Megen interesse har den enes (Johansens) skildringer af tilbagetoget fra Danevirke, hvor mange tilsidst så syner og var ved at miste forstanden af overtræthed, ligeledes af det lovlig store kammeratskab mellem de danske og de preussiske forposter ved Dybbøl¹⁾.

¹⁾ S. Godskesen: En Mands og en Hustrus Oplevelser i Krigen 1864, fortalte af dem selv (Fra Ribe Amt, 1907. 37—70).

L. Rasmussen: Minder fra Krigen 1864. 1907.

Henr. Wulff: Da Fjenden var i Landet og andre Oplevelser. 1906.

Cathrine Fogtmann: Minder fra Vejle 1864 (Vejle Amts Aarbøger 1907, 134—63).

H. Rosendal: Erindringer fra Vejle i Krigsaaret 1864 (Vejle Amts Aarbøger I, 1—34).

Axel Liljefalk: Preusserne i Bjerge Herred 1864 (Vejle Amts Aarbøger II, 1—18 jvfr. 172—78).

H. G. Bønnelycke: Minder fra 1864. 1904.

E. Bodenhoff: Fra Danevirke til Als. 1905.

O. F. Gedde: Rytterfægtningen ved Vorbasse d. 29. Febr. 1864 (Fra Ribe Amt 1904, 139—49).

J. Richter: Urolige Majdage i Anst Herred (Fra Ribe Amt 1904, 169—83).

Sognefoged A. K. Hansen i Gesten. I. Levnedstegning. Af J. Nissen. II. Oplevelser i 1864. Af Hans Simon Hansen (Fra Ribe Amt 1904, 150—68).

J. Helms: Oplevelser i Ribe under Krigen 1864 (Fra Ribe Amt 1904, 1—36).

Ogsa fra tysk side foreligger der mange bidrag. — Grev Albrecht Bernstorff var diplomat, en kort tid udenrigsminister før Bismarck, senere gesandt i London, i hvilken egenskab han deltog i konferencen 1864. Han var meget danskfjendtlig og ønskede at berøve Danmark så meget som muligt. Det har sin interesse, at de tyske tilbud om Flensborg-Tønderlinjen betegnes kun som forhandlingsgrundlag, som man slet ikke følte sig bundet af. 1862 havde Bernstorff udtalt sig for Slesvigs deling og en personalunion mellem de tyske dele af hertugdømmerne og Danmark, noget vi i høj grad havde kunnet stå os ved ¹⁾. — Kraft zu Hohenlohe-Ingelfingen opholdt sig en del af krigen som fløjadjutant ved Wrangels stab. Han er stokmilitær, uden mindste forståelse af stridens genstand eller af den danske befolkning; han beklager meget, at man ikke skød nogle af de danske embedsmænd, der efter hans mening var spioner, og den højeste ros, han kan hæve sig til, er, at noget er flot (schneidig). Fremstillingen er meget kvik og livfuld, men præget af en overvældende selvfølelse og overordentlig kritisk overfor både dansk og særlig tysk krigsførelse. Han betragter således gamle Wrangel som en komisk figur, der gjorde hæren mere skade end alle Danskerne tilsammen. Han dadler tilbagetoget fra Danevirke, fordi det havde været umuligt at slippe over Slien, hvis dennes nordlige

D. Johansen: Fra 1864. Oplevelser og Iagttagelser (Vort Forsvar Nr. 601 02, 604 - 05, 607, 610 - 22).

¹⁾ Im Kampfe für Preussens Ehre. Aus dem Nachlass des Grafen Albrecht v. Bernstorff und seiner Gemahlin Anna geb. von Koenneritz. 1906.

bred havde været bevogtet selv af et nok så lille dansk korps. Oversøtræfningen var et misgreb, de første ugers angreb på Dybbøl slapt og dårligt ledet. I hele krigen sejrede Preusserne kun på grund af deres overtal. Man forstår godt, at denne kætterske bog ikke har vakt henrykkelse i Tyskland ¹⁾).

Overordentlig rettroende er derimod Bleibtrens „slagmalerier“ fra 1864, hvor ikke alene overlegen uddannelse, men også personligt mod og moralsk styrke er alene på preussisk side — de preussiske soldater bliver da også opflammede både af kristne og hedenske guder. Østrigerne affærdiges med velvillig overlegenhed, Danskerne er grusomme og lumske, men svage. Stormen på Dybbøl er et vidunder af tapperhed, Helgoland er en tysk sejr osv. Bogen er for danske læsere overordentlig smagløs, men betegnes i Tyskland som genial, og hr. Bleibtrens bøger sælges i henimod 1/2 million eksemplarer ²⁾. — Nogle bidrag fra østrigsk side er væsentlig dårlige efterligninger af Bleibtreu og meget unøjagtigere end han — om Danevirke siges det f. ex., at det danske folk havde ofret sin sidste skærv for at tilvejebringe denne næsten uindtagelige fæstning ³⁾.

¹⁾ Kraft zu Hohenlohe-Ingelfingen: Aus meinem Leben. Aufzeichnungen. Bd. 3. Die Kriege 1864 und 1866. Friedenszeit bis 1870. 3. Aufl. 1906.

²⁾ C. Bleibtreu: Düppel—Alsen. 1906.

(†. C. v. Widdern: Küstenschutz und Unternehmungen gegen denselben an der schleswig-holsteinisch-jütischen Nord- und Ostseeküste im Feldzug 1864. 1906.

³⁾ H. Kerchnawe: Kaiserliche Waffen in Schleswig-Holstein und Jütland 1864. 1907.

Unter Gablenz und Tegethoff 1864. 1904 (Festskrift).

E. Hermann: Översee. 1904.

W. Frölich har søgt at bevise, at Slesvigholstenerne selv havde en stor andel i „befrielsen“ 1864. Da denne andel væsentlig indskrænker sig til nogle pøbeloptøjer, hvorved man jog de danske embedsmænd bort, og da pøbelen mest var kommet sydfra, er denne andel noget mindre glimrende, end hr. Frölich vil gøre den til. Og han glemmer at fortælle, at Slesvigholstenerne slet ikke nåede, hvad de ønskede, deres egen hertug, men derimod blev „befriede“ på en helt anden og betydelig mindre behagelig måde. Den lille bog vrimler af urigtige oplysninger ¹⁾).

Schöller har givet meddelelser om grænsereguleringen 1864. Det var på forhånd sikkert, at man vilde få ugunstige vilkår, kong Vilhelm ønskede at få grænsen så nordligt som muligt, og et dansk forslag om at tage Gram og Aller åer til grænse måtte opgives, bl. a. fordi man fra tysk side ikke vilde slippe Christiansfeld. Broen ved Villebøl (Kalslund sogn) lykkedes det Schöller at redde, men kun ved indrømmelser på andre punkter ²⁾. — Rigsarkivar Secher har ført en

¹⁾ W. Frölich: Vor vierzig Jahren. Zur Erinnerung an die Befreiung Schleswig-Holsteins. 1904.

C. Boysen: Die Wahrheit über Herzog Friedrich (Deutsche Revue 29; 35—45, 257). Svar derpaa af Prins Christian; samme Tidsskrift 1904, Sept.

A. Wahl: Die Unterredung Bismarcks mit dem Herzog Friedrich von Augustenburg am 1. Juni 1864 (Hist. Zeitschr. 95, 58—70).

²⁾ F. G. C. Schöller: Aktstykker og Skrivelser betræffende den internationale Grændseregulerings-Commission til Bestemmelse af Grændsen mellem Danmark og Slesvig m. m. (Fra Ribe Amt 1904, 37—112).

polemik om den oprindelige form for Krügers og Ahlmans ord „Vi ere danske etc.“¹⁾.

Morten Eskesen har udgivet to bind erindringer om sit lange liv, hvori han er kommet i berøring med mange både danske og tyske Sønderjyder. Formen er noget forvirret, men der er mange morsomme enkeltheder, og det lader til, at han har haft en sjælden ævne til at tale med mænd fra alle lejre²⁾.

Endelig kan man nævne en del litteratur om forskellige byer og egne af Sønderjylland. Af mest interesse er vel skildringen af det gamle fastelavns- og skyttegilde i Tønder³⁾.

¹⁾ V. A. Secher: Bidrag til et berømt Ords Historie i Anledning af Fr. v. Jessens Afhandling derom (Det ny Aarhundrede 2. Aarg. II, 172—74).

Vi ere danske.

Fr. v. Jessen: Bidrag til et berømt Ords Historie (Det ny Aarhundrede 2. Aarg. II, 204—05).

V. A. Secher: Bidrag til et berømt Ords Historie (Det ny Aarhundrede V, 36—39).

²⁾ M. Eskesen: Paa Rejse. Minder og Oplevelser. 1904—05.

Samme Forfatter: Efterhøst. 1906.

³⁾ H. P. Hanssen-Nørremølle: Sønderjylland. 2. Udg. 1905.

H. V. Clausen: Sønderjylland. En geogr. Skitse. 1906.

V. E. Tychsen: De to gamle Folk ved Bøffelkobbøl (Vort Forsvar Nr. 613).

Emil Bruhn: Nachrichten über und aus Coldenbüttel (Mitteil. d. Nordfriesischen Vereins für Heimatkunde 1905—06, 51—108).

H. Börensens: Pellworm, wie es ist und war. 1905.

Chr. Voigt: Flensburg um 1600 (Die Heimat XIV, 142—44, 157—60).

H. U. Molsen: Das Flensburger Schiffergelag. Ein Beitrag zur Stadtgeschichte. 1904.

A. Herting: Mitteilungen aus dem Vereinsleben der Gesellschaft Harmonie (später Neue Harmonie) in Flensburg. 1904.

Schnack: Über Vor- und Familiennamen im nördlichen Angeln (Heimat XVI, 79—83).

U. A. Christiansen: Die Geschichte Husums. I. 1903.

J. Henningsen: Das Stiftungsbuch der Stadt Husum. 1904.

J. Kruse: Die Mildeburg. Husum 1904.

K. Förster: Die Gestaltung Nordfrieslands in alter und neuer Zeit. Hamburg 1904.

F. Lorentzen: Entwicklungsgeschichte der Dünen an der Westküste Schleswigs (Die Heimat XV, 21—26).

Detlefsen: Die Entstehung und Entwicklung unserer Marschen (Die Heimat XV, 53—60).

M. Voss: Chronik der Kirchengemeinde Ostenfeld. Husum 1905.

Eduard Moritz: Die Nordsee-Insel Röm. 1903.

Georgia la Cour Pedersen: Skibelund og dets Mindesmærker (Fra Ribe Amt 1904, 113—38).

D. Schnittger: Altes und Neues aus Schleswig (Die Heimat XIV, 215—18).

Doris Schnittger: Altes und Neues aus Schleswig (Die Heimat XV, 37—41, 201—05).

A. Engelke: Die Provinzial-Taubstummenanstalt zu Schleswig 1787—1805. Schleswig 1905.

E. Pörksen: Das Taubstummen-Institut zu Schleswig (Die Heimat XV, 221—36).

Chr. Jensen: Das Schloss Gottorp (Die Heimat XVI, 87—93, 111—19).

Doris Schnittger: Altes und Neues aus Schleswig (Die Heimat XVI, 204—07).

Lorenz Hinrichsen: Die Schleswiger-Domschule im 19. Jahrhundert. 1820—42. 1907.

J. C. Friedrichsen: Chronik des Kirchspiels Sörup. 1907.

L. Andresen: Troiburg (Die Heimat XVII, 179—84).

Til slut skal omtales en del stridsskrifter og andre bidrag til Sønderjyllands historie siden 1864 ¹⁾.

Ottsen [o: Otto Lausten]: Der Kreis Tondern. Bilder aus der Erdkunde und Geschichte des Kreises. 1906.

L. Andresen: Geschichte des tonderschen Fastnachtsgelages und des Schützenkorps (Zeits. d. Ges. f. schl.-holst. Gesch. XXXVII, 375 - 459).

¹⁾ Hans Magnussen: Chr. Karl Magnussen (Die Heimat XVII, 225—34).

L. Scheiff: Die Landgemeindeordnung für die Provinz Schleswig-Holstein. 1906.

Peter Prahl: Lehnsgraf Hans Schack-Schackenburg († 1905). (Schl.-Holst.-Lauenb. Kirchen- und Schulblatt, 61. Aarg. Nr. 38—39).

Martha Ottosen: Lidt om Johan Ottosen (Det ny Aarhundrede 1904. II, 227 - 33).

Manuel historique de la question du Slesvig. Publié sous la direction de Franz de Jessen. 1906.

Das dänische „Manuel historique de la question du Slesvig“ in anderer Beleuchtung. 1906.

Dansk Aarbog. Et nationalt Aarsskrift, redigeret af Vilh. la Cour. 1907.

H. Matzen: Die nordschleswigsche Optantenfrage. 1904. (Anm. af P. v. Hedemann (Z. d. Ges. für Schlesw.-Holst. Gesch. XXXIV, 230—35).

Samme Forfatter: Gjensvar til Hr. Regeringsassessor P. v. Hedemann (Sønderj. Aarbøger 1905, 110 - 58).

(Jvfr. P. v. Hedemann i Z. f. Schlesw.-Holst. Gesch. XXXV, 308—12).

O. Brandt: Das Indigenat im Wiener Frieden. Ein Beitrag zur Optantenfrage. (Zum 28. Deutschen Juristentage. Festgaben überreicht vom Kieler Ortsausschuss. 184 - 256).

H. Matzen: Das Indigenatrecht im Wiener Frieden. Widerlegung der Schrift des Herrn Oberlandesgerichtsrats Dr. Otto Brandt in Kiel. 1906.

Ingvald Kieler: Konventionen mellem Danmark og Tyskland af 11. Jan. 1907. (Fædrelandet I, Nr. 11, 5—7).

L. Moltesen: Traktaten mellem Danmark og Preussen (Gads Danske Mag. 1907, 408—09).

V. Pingel: I Anledning af Traktaten af 11. Jan. 1907 (Tilskueren 1907, 217—22).

F. West: Januarkonventionen (Varden V, 81—88).

Troels G. Jørgensen: Option og Hjemstavsret (Gads Danske Magazin 1907, 481—88).

H. Petersen: Zur nordschleswigschen Optantenfrage (Die Grenzboten 63. Jahrg. Nr. 36).

Arminius [o: Pastor Johs. Jacobsen, Skjærbæk]: Gewalt geht vor Recht! Episoden aus der Nordmark. 1905.

Karl Strackerjan: Ein dänischer Irredentist im Reichstage. 1905. — Zur Eidesfrage der dänischgesinnten Mitglieder des Abgeordnetenhauses. 1905. — Zur Privatklage des Kaufmanns Julius Nielsen im Dammacker gegen den Redakteur Karl Strackerjan in Hadersleben wegen vermeintlicher Beleidigung. 1905.

J. P. Bang: Den nordslesvigske Kirkesag (Dansk Kirketidende 62. Aarg., 721—26).

E. Christiansen: Vort Værn mod Syd (Vor Fremtid I, 26—39).

Thade Petersen: Frimenighedskirken i Sundeved (Højskolebl. XXIX, 39—46); Frimenigheden i Aabenraa (Højskolebl. XXIX, 489—96).

Samme Forfatter: Frimenighederne i Sønderjylland (Det ny Aarh. 2. Aarg. II, 277—81).

Samme Forfatter: Tyske Folkehøjskoler i Hertugdømmerne (Højskolebl. XXX, 745—50).

M. C. Mathiesen: Sønderjydske Mænd (Vor Fremtid I, 96—109, 149—61).

P. Andresen: Rigsdagsmand, Redaktør J. Jessen (1854—1906). (Højskolebl. XXXII, 33—40).

Ingvald Kieler: Hørup—Jessen. En Parallel! (Det ny Aarhundrede 4. Aarg. I, 15—20).

H. L. Møller: Redaktør J. Jessens Tale ved Mindefesten i Studenterforeningen d. 29. Sept. 1906 (Gads danske Magazin 1906, 122—24).

A. Svensson: Redaktør Jessen. Sønderjyllands store Stridsmand for Danskhed. Et Mindeord. 1906.

Redaktør Jessens Artikler i Udvalg ved M. Jessen, født Fibiger. 1906.

P. Lauritsen: Danske Mænd II. J. P. Junggreen. 1907.

P. Andresen: Redaktør Johannes Moldt (Højskolebl. XXXII, 107—14).

N. Hjort: Krabbe-Affæren. . Nyt og Gammelt. 1905.

Skade: Dansk Statsstyrelse belyst ved et Eksempel (Dansk Tidsskr. 1906, 330—47, 414—27).

P. Munch: Sønderjydernes Kamp (Det ny Aarhundrede 4. Aarg. I, 155—61).

Franz v. Jessen: Under præjsisk Styre (Dansk Tidsskrift 1906—07, 1—12).

Bj. Bjørnson: To Taler. II. Paa Skamlingsbanken den 4. Juni 1906. 1906.

V. la Cour: Dansk Selvfølelse. I Anledning af Bjørnstjerne Bjørnsons og Dr. Vilhelm Andersens Taler paa Skamlingsbanken 1906. 1906.

Laura Kieler: Hvem kastede den første Sten? 1906.

Martha Ottosen: Ruths Far (nogle Aar af hans Liv. Fortælling fra Sønderjylland. 1907.

Carl Sørensen: Dybbøl. København. 1907.

Sven Tange: Der stander en Strid. Fortælling fra Sønderjylland. 1907.

Peder Thisted: Frihed. Fortælling fra Nordslesvig fra Slutningen af det nittende Aarhundrede. 1906.

Thorvald Lund: Sonden Aa. Indtryk fra Sønderjylland. 1907.

N. L. Højberg: Kan Danskheden i Sønderjylland bevares? (Det ny Aarh. 2. Aarg. II, 301—06).

Dagmar Classen-Smidth: Skygger fra Favraahof. Billeder samlet og indrammet i Christiansfeld. 1904.

Laura Kieler: Sten Stensen til Stensbo. 1904.

Nicolai Svendsen: Hjemstavn. 1904.

Sven Tange: Der kæmper et Folk. Fortælling fra Sønderjylland. 1905.

Frederik Kjær: Fødestavns-Blink. Fortælling fra Sønderjylland. 1905.

L. Hertel: Folkeærens opretholdelse og den sønderjydske kirkesag. 1905.

Hansson: Under fremmed Aag. 1904.

Sønderjylland gennem tyske Briller (Særtryk af Sønderjylland 1904).

P. Lauritsen: Vor Fædrelandskærlighed og dens Opgaver. 1904.

De politiske Forhold i og ved Christiansfeld. 1904.

